

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

ПЛАН

1. Особистість як соціально-психологічний феномен.
2. Поняття про соціалізацію. Механізми соціалізації.
3. Цінності особистості.
4. Сфери, стадії соціалізації. Соціальні ролі.
5. Соціальні установки.

Література:

1. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова, К.: Либідь, 2001. – С. 446– 453.
2. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн..1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либідь, 2006. – С. 165 – 171, 269 – 277.

1. Особистість як соціально-психологічний феномен.

За всієї різноманітності соціально-психологічних явищ головним джерелом їхнього виникнення є сфера спілкування. У спілкуванні здійснюється сприймання та розуміння людини людиною, формуються засоби комунікації, такі прояви, як імітація, навіювання, засвоєння соціальних норм, традицій.

Процес міжособистісного спілкування слугує основою і головним фактором формування соціально-психологічних явищ.

Соціально-психологічні явища виникають як відображення (пізнання, переживання та засвоєння) різних форм спілкування. Але всіх соціально-психологічних рис кожен із нас набуває передусім завдяки власному досвіду спілкування, безпосереднім контактам у соціальному оточенні. Дім, друзі, родина, колеги, дозвілля створюють коло безпосереднього спілкування людини, її мікросередовище. Через мікросередовище, у безпосередньому спілкуванні людина зазнає впливу макросередовища – суспільства, його культури, моралі, соціальних норм. Цей вплив реалізується опосередковано, людина й суспільство взаємодіють у процесі спілкування та набуття індивідуального досвіду.

Аналіз взаємодії особистості та її соціального оточення вимагає вивчення впливу соціальних факторів на поведінку й самосвідомість в системі суспільних відносин, макро- та мікросередовищі. Цей процес має назву соціалізації особистості.

2. Поняття про соціалізацію. Механізми соціалізації.

Термін «соціалізація» прийшов з політекономії, його початковим значенням було «усуспільнення» землі, засобів виробництва і та ін.

Автором терміна «соціалізація» стосовно до людини, очевидно, є американський соціолог Ф. Г. Гідінгс, котрий у 1887 р. у книжці «Теорія соціалізації» вжив його в значенні, близькому до сучасного, — «розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя».

Проте осмислення проблеми соціалізації почалося задовго до поширення відповідного терміна. За висловом одного із американських фахівців з теорії соціалізації, питання про те, яким чином людина стає компетентним членом суспільства, «старе, як Біблія». Воно завжди було в центрі уваги філософів, письменників і авторів мемуарів, а в останній третині XIX ст. почало інтенсивно досліджуватися соціологами і соціальними психологами.

Соціалізація — процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальний інститут, соціальна організація) шляхом засвоєння ним елементів культури,

соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості.

Соціалізація проходить під впливом величезної кількості різноманітних умов, які так чи інакше відбиваються на розвитку людей. Ці умови прийнято називати факторами. На сьогоднішній день не всі вони навіть виявлені, а з відомих далеко не всі вивчені. Про одні ми знаємо досить багато, про інші — обмаль, про треті — майже нічого. Більш або менш вивчені умови, чи фактори, соціалізації можна об'єднати в чотири групи.

Перша — мегафактори (мега — дуже великий, всесвітній) — космос, планета, всесвіт, які тією чи іншою мірою через інші групи факторів справляють вплив на соціалізацію всіх мешканців Землі.

Друга — макрофактори (макро — великий) — країна, етнос, суспільство, держава, які впливають на соціалізацію мешканців у певних країнах (цей вплив опосередковано двома іншими групами факторів).

Третя — мезофактори (мезо — середній, проміжний) — умови соціалізації великих груп людей, вирізняваних за місцевістю і типом поселення, в яких вони живуть (регіон, місто, селище); за належністю до аудиторії тих або інших мереж масової комунікації (радіо, телебачення та ін.) і за належністю до тих або інших субкультур.

Мезофактори впливають на соціалізацію як прямо, так і опосередковано через четверту групу — мікрофактори. До них належать фактори, що безпосередньо впливають на конкретних людей, котрі з ними взаємодіють: сім'я і домашнє вогнище, сусідство, групи ровесників і співробітників, різні громадські, державні, релігійні і приватні організації, мікросоціум.

Суспільство здійснює вплив на особистість через *інституції соціалізації*, тобто конкретні групи, в яких людина долучається до системи норм, цінностей і соціальних зв'язків (сім'я, школа, неформальні організації, ЗМІ тощо).

Процес соціалізації здійснюється за допомогою соціальних механізмів. Є різні підходи до розгляду механізмів соціалізації. Так, французький соціальний психолог Габріель Тард вважав основним наслідування. Американський вчений Юрій Бронфенбренер механізмом соціалізації вважає прогресивну взаємну акомодацию (приспосовуваність) між людською істотою, що активно росте, і мінливими умовами, в яких вона живе. В. С. Мухіна розглядає як механізми соціалізації ідентифікацію і відособлення особи, а А. В. Петровський — закономірну зміну фаз адаптації, індивідуалізації й інтеграції в процесі розвитку особи. Узагальнюючи наявні дані, можна вирізнити декілька універсальних механізмів соціалізації.

Перша група — психологічний і соціально-психологічний механізми соціалізації.

Імпрінтинг (закарбовування в пам'яті) — фіксування людиною на рецепторному і підсвідомому рівнях особливостей життєво важливих об'єктів, що впливають на неї. Імпрінтинг відбувається переважно в дитячому віці. Проте й на наступних вікових етапах можливе закарбовування в пам'яті якихось образів, відчуттів і т. ін.

Наслідування — дотримання якогось прикладу, взірця. В даному випадку — один із шляхів довільного і, найчастіше, мимовільного засвоєння людиною соціального досвіду.

Екзистенціальний натиск — опановування мови і неусвідомлюване засвоєння норм соціальної поведінки в процесі взаємодії зі значущими особами.

Ідентифікація (ототожнення) — процес неусвідомлюваного ототожнення людиною себе з іншою людиною, групою, взірцем.

Рефлексія — внутрішній діалог, в якому людина роздивляється, оцінює, приймає або відкидає ті чи інші цінності, властиві різним інститутам суспільства, сім'ї, товариству ровесників, значущим особам і т. ін. Рефлексія може являти собою внутрішній діалог кількох видів: між різними «я» людини, з реальними або вигаданими особами та ін. За допомогою рефлексії людина може формуватися й змінюватися внаслідок усвідомлення і переживання нею тієї реальності, в якій вона живе, свого місця в цій реальності і себе самої.

Друга група — механізми соціалізації, які соціально формують.

Традиційний механізм соціалізації (стихійної) становить собою засвоєння людиною норм, еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, що характерні для її сім'ї і найближчого оточення (сусідського, приятельського та ін.). Це засвоєння відбувається здебільшого на неусвідомленому рівні за допомогою зафіксування, некритичного сприйняття панівних стереотипів.

Ефективність традиційного механізму дуже рельєфно проявляється тоді, коли людина знає, «як треба», «що треба», але це її знання суперечить традиціям найближчого оточення. Крім цього, ефективність традиційного механізму проявляється в тому, що ті чи інші елементи соціального досвіду, засвоєні, наприклад, у дитинстві, але згодом **незатребувані або** блоковані через умови життя, які змінилися (наприклад, переїзд із села у велике місто), можуть «впливати» в поведінці людини під час чергової зміни життєвих умов або на подальших вікових етапах.

Інституціональний механізм соціалізації, як впливає вже з самої назви, функціонує в процесі взаємодії людини з інститутами суспільства і різними організаціями, як спеціально створеними для його соціалізації, так і такими, що реалізують функції соціалізації мимохідь, паралельно зі своїми основними функціями (виробничі, громадські, клубні й інші структури, а також засоби масової комунікації). У процесі взаємодії людини з різними інститутами і організаціями відбувається наростаюче нагромадження знань і досвіду соціально схвалюваної поведінки, які відповідають їм, а також

Структура соціальної установки (за М. Смітом)

Традиційно установку розглядають як готовність до певної активності. Ця готовність визначається взаємодією конкретної потреби із ситуацією, її задоволенням. Відповідно установки поділяють на актуальні (недиференційовані) та фіксовані (диференційовані, вироблені в результаті повторного впливу ситуації, тобто базуються на досвіді).

Важливою формою установки є соціальна установка (атитюд).

Атитюд (англ. *attitude* — ставлення, установка) — внутрішній стан готовності людини до дії, що передуює поведінці.

Атитюд формується на підставі попереднього соціально-психологічного досвіду, розгортається на усвідомленому і неусвідомленому рівнях та регулює (спрямовує, управляє) поведінку індивіда. Він зумовлює стійку, послідовну, цілеспрямовану поведінку в ситуаціях, що змінюються, а також звільняє суб'єкта від необхідності приймати рішення і доволіно контролювати поведінку в стандартних ситуаціях, може бути чинником, що зумовлює інертність дії та гальмує пристосування до нових ситуацій, котрі вимагають зміни програми поведінки.

Структуру атитюда утворюють когнітивний (пізнавальний), афективний (емоційний) та конативний (поведінковий) компоненти. Це дає підстави розглядати соціальну установку одночасно як знання суб'єкта про предмет і як емоційну оцінку та програму дій щодо конкретного об'єкта. Багато вчених вбачає суперечність між афективним та іншими її компонентами — когнітивним і поведінковим, доводячи, що когнітивний компонент (знання про об'єкт) включає певну оцінку об'єкта як корисного чи шкідливого, доброго чи поганого, а конативний — включає оцінку дії стосовно предмета установки. В реальному житті дуже важко відокремити когнітивний та конативний компоненти від афективного.

Цю суперечність було з'ясовано під час дослідження так званого «парадоксу Р. Лапієра» — проблеми взаємозв'язку між атитюдами та реальною поведінкою, які довели безпідставність тверджень про їх збіг.

У 1934 р. Р. Лапієр разом із китайським подружжям подорожував по США, зупиняючись у готелях, кемпінгах, відвідуючи кафе, ресторани. Невдовзі він надіслав господарям відвіданих закладів листи із запитанням: «Чи приймете Ви представників китайської раси як гостей?» З'ясувалося, що 92 % господарів ресторанів та 91 % власників готелів відповіли негативно. Це засвідчило, що відповідь на запитання, поставлене господарям готелів і ресторанів про їхню згоду чи незгоду прийняти китайців не є об'єктивним критерієм їх поведінки щодо представників цієї раси. На цій підставі було зроблено висновок, що вербальні відповіді є вербалізованою реакцією на символічну ситуацію, яка відрізняється від реальної ситуації взаємодії.

досвіду імітації соціально схвалюваної поведінки і конфліктного чи безконфліктного ігнорування виконання соціальних норм.

Треба мати на увазі, що засоби масової комунікації як соціальний інститут (преса, радіо, кіно, телебачення) впливають на соціалізацію людини не лише за допомогою трансляції певної інформації, але й через подання певних взірців поведінки героїв книжок, кінофільмів, телепередач. Ефективність цього впливу визначається тим, що, як тонко зауважив ще у XVIII ст. реформатор західноєвропейського балету французький хореограф Жан Жорж Новер, «оскільки пристрасті, які переживають герої, позначені більшою силою і визначеністю, ніж пристрасті людей звичайних, їх легше й наслідувати». Люди відповідно до вікових та індивідуальних особливостей схильні ідентифікувати себе з тими або іншими героями, приймаючи водночас властиві їм взірці поведінки, стиль життя і т. ін.

Стилізований механізм соціалізації діє в рамках певної субкультури.

Під субкультурою загалом розуміється комплекс морально-психологічних рис і поведінкових проявів, типових для людей певного віку, певної професійної або культурної верстви, яка в цілому створює певний стиль життя і мислення тієї чи іншої вікової, професійної або соціальної групи. Але субкультура впливає на соціалізацію людини остільки і тією мірою, оскільки і якою мірою групи людей, що є її носіями (ровесники, колеги та ін.), референтні (значущі) для неї.

Міжособистісний механізм соціалізації функціонує в процесі взаємодії людини з суб'єктивно значущими для неї особами. В його основі лежить психологічний механізм міжособистісного перенесення завдяки емпатії, ідентифікації і т. ін. Значущі особи можуть бути членами тих або інших організацій і груп, з якими людина взаємодіє, а якщо це ровесники, то вони можуть бути і носіями вікової субкультури. Але бувають нерідко випадки, коли спілкування із значущими особами в групах і організаціях може зробити на людину вплив, не ідентичний тому, який робить на неї сама група або організація. Тому доречно вирізняти міжособистісний механізм соціалізації як специфічний.

Ті або інші механізми відіграють різну роль у тих або інших аспектах соціалізації. Так, якщо мова йде про сферу дозвілля, про наслідування моди, то провідним часто є стилізований механізм, а стиль життя нерідко формується за допомогою традиційного механізму.

3. Цінності особистості.

До впливу соціального середовища людина ставиться вибірково на основі сформованої у її свідомості системи цінностей.

Кожна людина живе у визначеній системі цінностей, які покликані задовольнити її потреби. Як і самі цінності, їхня ієрархічна структура носить конкретно-історичний і особистісний характер. Ті самі предмети і явища для різних людей можуть являти неоднакову цінність, так само і в різний час у тієї ж самої людини. Ситий і голодний будуть по-різному ставитись до шматка хліба, а симфонічна музика (чи рок-музика) може викликати в людей не тільки почуття найглибшої насолоди, але й роздратування. Іншими

словами, існує не тільки історична, але й індивідуальна динаміка цінностей та їхньої ієрархії.

Цінності людини утворюють систему ціннісних орієнтацій, під якими мається на увазі сукупність найважливіших якостей внутрішньої структури людини, що є для неї особливо значущими. Ці ціннісні орієнтації й утворюють основу свідомості й поведінки особистості та безпосередньо впливають на її розвиток. При цьому, відповідно до конкретної, індивідуальної ієрархії цінностей, спостерігається відносний характер ціннісних орієнтацій. Так, один вчиться, щоб більше заробляти, а інший працює, щоб мати можливість учитися і самоудосконалюватися. Але, так чи інакше, конкретна система ціннісних орієнтацій та їхньої ієрархії виступає регуляторами розвитку людини від індивіда до особистості. Вони служать критерієм норм та правил поведінки людини особистості, у міру засвоєння яких відбувається її соціалізація.

У філософії існують різні способи і принципи класифікації та ієрархії цінностей. Так, виділяють цінності-цілі, чи вищі (абсолютні) цінності, і цінності-засоби (інструментальні цінності). Говорять про цінності позитивні і негативні, маючи на увазі їхнє соціальне значення і наслідки їхньої реалізації. Виділяють матеріальні та духовні цінності тощо. Важливо підкреслити, що усі вони знаходяться між собою в тісному взаємозв'язку та єдності й утворюють цілісність світу кожної людини.

Однак, незважаючи на різні способи диференціації цінностей і їхній релятивний характер, існує найвища цінність - це сама людина, її життя. Ця цінність повинна розглядатися тільки як цінність-мета, і ніколи до неї не повинно бути відносин як до цінності-засобу, про що так переконливо писав Кант.

Крім цього, до вищих цінностей відносять такі "граничні" і найбільш загальні для людей цінності, як сенс життя, добро, справедливість, краса, істина, свобода тощо. Цей тип цінностей також впливає на соціалізацію людини. Їхня реалізація власне, кажучи тотожна реалізації самого глибинного шару структури особистості, її самоактуалізації. Без цього не тільки не може відбутися людина, але й саме життя для більшості буде нестерпним. Люди, що не знайшли за якимись причинами, наприклад, сенсу життя чи не спроможні реалізувати його, так само як й інші вищі цінності, часто дійдуть висновку про неспроможність самого життя. Але й відомо, наприклад, скільки життів було віддано за одну лише свободу.

4. Сфери, стадії соціалізації, соціальні ролі.

Розширення і поглиблення соціалізації людини відбувається в трьох основних сферах:

- У сфері діяльності соціалізація пов'язана із засвоєнням нових видів діяльності,

спрямованих на виділення передусім особистісних смислів, найбільш значущих для конкретної людини певних видів та аспектів діяльності.

- У сфері спілкування соціалізація розширює коло спілкування, збагачує його зміст,

поглиблює розуміння інших людей, розвиває навички спілкування.

- У сфері самосвідомості соціалізація означає формування власного «Я» як активного

суб'єкта діяльності, осмислення особистістю своєї соціальної залежності, соціальної ролі, формування самооцінки та ін.

У процесі соціалізації виділяють окремі стадії. За ознакою ставлення до трудової діяльності виділяють три основні стадії:

- 1) *Дотрудова стадія* – охоплює дитячий, підлітковий та юнацький вік, має два самостійних етапи:
  - а) ранньої соціалізації, де провідною є ігрова діяльність, а її засвоєння відбувається шляхом імітації дій дорослих;
  - б) навчання.
- 2) *Трудова стадія* пов'язана із зрілістю особистості; її специфіка полягає не стільки в засвоєнні, скільки в реалізації та поглибленні соціального досвіду.
- 3) *Післятрудова стадія* пов'язана з реалізацією потенціалу осіб пенсійного віку.

Процес соціалізації людини невід'ємний від засвоєння нею соціальних ролей. Коли людина реалізує свої права та обов'язки відповідно до соціальних сподівань, то вона виконує певну соціальну роль. Роль означає соціальну функцію конкретної людини, певну модель поведінки. Вона залежить від певних соціальних норм, очікувань, стосунків і взаємозв'язків між людьми в процесі спільної діяльності. Індивідуальне виконання ролі має певну особистісну ознаку, зумовлену передусім знаннями та уміннями перебувати в певній ролі.

5. Соціальні установки.

Особливості реагування індивіда на навколишнє середовище та ситуації, в яких він опиняється, пов'язані з дією феноменів, які позначають поняття “установка”, “атитюд”, “соціальна установка” та ін.

Установка особистості свідчить про її готовність діяти певним способом, що зумовлює швидкість її реагування на ситуацію і деякі ілюзії сприймання.

Установка — цілісний стан особистості, вироблена на основі досвіду готовність стійко реагувати на передбачувані об'єкти чи ситуації, вибіркова активність, спрямована на задоволення потреби.